

W sumie książka Antoniego Walczaka należy niewątpliwie do cennego dorobku polskiego niemcoznawstwa. Autorowi należy pogratulować tego osiągnięcia i zachęcić do pracy nad polityką wewnątrzniemiecką koalicji SPD/FDP.

Longin Pastusiak

ERHARD CZIOMER: *Determinanty i główne problemy polityki wschodniej RFN*. Warszawa 1981, 233 ss.

Polityka wschodnia obejmująca stosunki RFN z krajami socjalistycznymi Europy zajmowała zawsze ważną pozycję w całej zewnętrznej strategii Bonn. Wynikało to z faktu, że znaczenie tzw. *Ostpolitik* wychodzi poza ramy stosunków dwustronnych, stanowiąc bardzo istotny element bezpieczeństwa europejskiego i współpracy międzynarodowej, szczególnie na linii Wschód — Zachód.

Ranga polityki wschodniej wzrosła jeszcze bardziej od początku lat 70-tych wraz z dojściem do władzy koalicji socjalnoliberalnej i prowadzoną przez nią modyfikacją polityki RFN wobec państw socjalistycznych.

Na temat stosunków Republiki Federalnej z krajami demokracji ludowej powstało wiele opracowań, zarówno o charakterze naukowym jak i publicystycznym. W przeważającej części są to pozycje obcojęzyczne: zachodnioniemieckie i anglosaskie¹. Także w polskiej literaturze wiele miejsca poświęcono polityce wschodniej RFN². Prezentowana praca nie jest więc pierwszą próbą podejmującą tę problematykę. Jednak w porównaniu z dotychczasowym dorobkiem polskiej historiografii książka E. Cziomera silnie akcentuje uwarunkowania polityki wschodniej wraz z różnorodnymi mechanizmami decyzyjnymi, a jedynie kompleksowo przedstawia jej główne problemy. Celem monografii jest bowiem — jak stwierdzono we wstępie — przedstawienie uwarunkowań i funkcji polityki wschodniej na tle całokształtu polityki zagranicznej RFN w okresie odprężenia międzynarodowego lat 70-tych.

Wprawdzie praca nie zawiera wykazu literatury, ale bogate przypisy dostarczają informacji o charakterze wyzyskanego materiału. Przy opracowaniu zagadnienia autor wykorzystał w zasadzie tylko materiały publikowane: zarówno źródłowe jak i opracowania książkowe; ważną pozycję stanowiły niewątpliwie czasopisma i prasa codzienna oraz pamiętniki. Przy przedstawianiu stanowiska zachodnioniemieckiej opinii publicznej E. Cziomer skorzystał z wyników badań demoskopijnych Instytutu w Allensbach. Wśród opracowań książkowych znalazły się prace polskie i obcojęzyczne, w tym głównie zachodnioniemieckie. Większość pozycji to opracowania najnowsze, których data wydania przypada na koniec lat 70-tych. Książkę zamyka wykaz skrótów, którego zamieszczenie nie wydaje się być całkowicie zasadne (np. rozpisanie skrótów USA, EWG, KIPZR czy PZPR jest chyba zbędne).

¹ M. in. B. Bandulet, *Adenauer zwischen Ost und West*. München 1970; R. Roth, *Aussenpolitische Innovation und politische Herrschaftssicherung. Eine Analyse von Struktur und Systemfunktion des aussenpolitischen Entscheidungsprozess am Beispiel der sozialliberalen Koalition 1969 - 1973*. Meisenheim am Glan 1976; *The Ostpolitik and Political Change in Germany*. Ed. by R. Tilford. Franblough 1975.

² Szeroka bibliografia zob. *Polska Rzeczpospolita Ludowa — Republika Federalna Niemiec. Bilans stosunków wzajemnych. Problemy i perspektywy normalizacji*. Warszawa 1979.

Konstrukcja pracy ma układ problemowy; obejmuje lata 70-te, choć w uzasadnionych przypadkach autor odwołuje się do okresu wcześniejszego (II wojna światowa, powstanie Republiki Federalnej Niemiec, lata rządów „wielkiej koalicji”). Książkę tworzą cztery rozdziały i zakończenie.

Rozdział I (ss. 1-64) przedstawia determinanty i ogólne założenia polityki zagranicznej RFN. Wśród uwarunkowań uwzględniono przede wszystkim rolę rządu federalnego i innych organów państwowych w kształtowaniu i realizacji strategii zewnętrznej oraz podkreślono znaczenie niektórych elementów systemu politycznego (partii, wybranych grup nacisku i opinii publicznej). Należne im miejsce znalazły rozważania o instrumentach i środkach polityki zagranicznej RFN (autor wyróżnił m. in. instrumenty dyplomatyczno-prawne, czynnik ekonomiczny i militarny, oddziaływanie współpracy kulturalno-naukowej i propagandy zagranicznej). Omawiając cele polityki zagranicznej zwrócono uwagę na nieznaczne zmiany priorytetów i kierunków w okresie istnienia Republiki Federalnej.

W rozdziale II (ss. 65-105) omawia się ogólne cele i funkcje polityki wschodniej. Część tę rozpoczyna opis genezy i etapów rozwoju polityki wschodniej w latach 70-tych. Z kolei autor koncentruje się na zarysowaniu różnych aspektów (międzynarodowych, wewnątrzniemieckich, ekonomicznych) polityki wschodniej.

Wybrane problemy stosunków dwustronnych RFN z krajami socjalistycznymi sygnalizuje rozdział III (ss. 106-142). Omówiono zatem relacje prawno-polityczne między Bonn a ZSRR, Polską, Czechosłowacją i pozostałymi krajami Europy południowo-wschodniej, poruszono też ogólne aspekty kontaktów gospodarczych, kulturalnych, wymiany myśli. W ostatnim rozdziale (ss. 144-188) autor podejmuje kwestie oddziaływania systemu politycznego na politykę wschodnią.

Zakończenie (ss. 189-194) stanowi próbę syntetycznego sformułowania ogólnej prognozy polityki wschodniej na lata 80-te.

Już tylko pobieżne zasygnalizowanie treści poszczególnych rozdziałów nasuwa przypuszczenie, że autorowi nie udało się uniknąć licznych powtórzeń. Są one szczególnie zauważalne w przypadku rozdziału I i IV; wprawdzie w rozdziale I Cziomer, omawiając uwarunkowania procesu podejmowania decyzji politycznych, odnosi je do całokształtu strategii zewnętrznej RFN, natomiast w rozdziale IV sprowadza je w zasadzie do polityki wschodniej i tu konkretyzuje ich znaczenie, niemniej jednak dubluje kwestie oddziaływania np. systemu partyjnego, opinii publicznej i grup nacisku. Szeroko ujęte w rozdziale I ramy instytucjonalne procesu podejmowania decyzji powracają w równie szerokim potraktowaniu na stronach rozdziału IV. Z pewnością praca zyskałaby na przejrzystości układu, gdyby rozdział I i ostatni ujęto we wspólnej części; tym bardziej, że nie znajduje uzasadnienia konstrukcja pracy, gdzie w zasadzie rozdziały II i III, mające charakter kompleksowego przedstawienia niektórych problemów polityki wschodniej, rozbijają tok wykładu. Treść tych rozdziałów to konkretyzacja działań *Ostpolitik*, stąd też trafniej byłoby umieścić je po zarysowaniu wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań polityki zagranicznej RFN, w tym także polityki wschodniej.

Zresztą powtórzeń nie udało się uniknąć także w rozdziałach II i III. W punkcie 1 roz. II zawarto syntetyczny obraz poszczególnych etapów rozwoju polityki wschodniej; do wielu z tych zagadnień wraca autor w partii III, kiedy omawia stosunki dwustronne RFN z poszczególnymi państwami socjalistycznymi; E. Cziomer dubluje niektóre kwestie towarzyszące układom wschodnim m. in. sprawy odškodowań wojennych, kwestie granic, przesiedleńców, problemów ekonomicznych.

Z uwag ogólnych należałoby także podkreślić fakt, że autor zastosował specjalny model podawania treści — wyodrębniania niektórych kwestii i informacji

w formie podpunktów; manierę tę spotykamy prawie na każdej stronie pracy. Bez wątpienia miało to ułatwić przyswojenie niektórych faktów ale w generalnym ujęciu rozbiło konstrukcję pracy i ciągłość wywodu. W efekcie książka E. Cziomera uzyskała prawie podjętny charakter.

Brak jest też dynamiki, uzyskujemy bowiem jakby statyczny obraz charakteru i tendencji polityki wschodniej RFN w korelacji z całokształtem strategii zewnętrznej. Wprowadzając autor przedstawia np. kolejne etapy *Ostpolitik*, ale brak jest wyraźnie zarysowanego rozwoju i postępu, determinowanego czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi.

Zwrócono już uwagę, że prezentowana publikacja posiada liczne przypisy (ss. 195-231), ich treść sprowadza się jednak wyłącznie do przytaczania literatury; brak też tak koniecznej i cennej w pracach politologicznych polemiki ze źródłami, próby głębszej analizy niektórych kwestii. Rezygnując z przytaczania niektórych pozycji z literatury, szczególnie polskiej, można by tym sposobem, bez większej rozbudowy objętości książki, wzbogacić problematykę polemiką z niektórymi tezami wyzyskanego materiału.

Lektura pracy E. Cziomera nasuwa też refleksje natury ogólnej. Autor posługuje się dziś już kontrowersyjnym określeniem tzw. literatury burżuazyjnej, do której zalicza całą historiografię zachodnią. Nie jest to miano precyzyjne i trafne, sugeruje niejako pejoratywne znaczenie tego typu literatury. Nie jest to słuszny zabieg, tym bardziej, że w tematyce współczesnej tego typu prace stanowią w zasadzie podstawę wykorzystanego materiału.

Bez wątplenia jednak przedstawiona w pracy E. Cziomera treść jest wielce cenna i wartościowa, świadcząca, że autor niezwykle drobiazgowo przeszedł interesujące go zagadnienie. Stąd też znacznie mniej zastrzeżeń zgłosić można wobec merytorycznej strony prezentowanej publikacji.

Wydaje się, że najbardziej wyczerpująco potraktował E. Cziomer zagadnienie wyznaczników i celów polityki zagranicznej RFN wraz z mechanizmami podejmowania decyzji (materiał zgromadzony w rozdziale I). Rozdział ten mógłby śmiało funkcjonować jako samodzielna i odrębna część pracy. Przy tej okazji warto zasugerować autorowi rozbudowę pewnych punktów, np. konkretyzację oddziaływania systemu politycznego, opinii publicznej na politykę zagraniczną Republiki Federalnej i wydanie tego w formie osobnej pracy, gdyż problem ten jest nadal mało znany w polskiej literaturze.

Równie interesujące i wartościowe informacje znajdujemy w rozdziale II. Szczególnie trafnie ujął autor przyczyny zmiany orientacji RFN w kwestii polityki wschodniej, podkreślając znaczenie czynnika międzynarodowego, ale przede wszystkim uwarunkowań ekonomicznych i potrzeb współczesnej gospodarki światowej. Wiele trafnych uwag i sformułowań zawarł E. Cziomer korelując zagadnienie polityki wschodniej z problemem tzw. „otwartości kwestii niemieckiej i perspektywicznego zjednoczenia Niemiec” (określanego łącznie mianem polityki niemieckiej). Generalnie bowiem można dostrzec ścisły związek między polityką wschodnią i niemiecką RFN w latach 70-tych. Należy zgodzić się ze słuszną uwagą autora, że o ile pierwsza miała stworzyć odpowiednie warunki i klimat zaufania wobec RFN w Europie i na całym świecie, to druga zmierzała do osiągnięcia wymiernych korzyści doraźnych, zabezpieczenia interesów „podzielonego narodu niemieckiego”, a w dalszej perspektywie sprzyjać zjednoczeniu Niemiec. E. Cziomer wnikliwie przedstawia znaczenie i wpływ polityki wschodniej dla realizacji tego nadrzędnego celu w polityce zagranicznej RFN w latach 70-tych, ukazuje zmiany taktyki, przesunięcia priorytetów w zależności od warunków i okoliczności. Ważnym elementem

w polityce wschodniej była tzw. „karta chińska”; ponieważ kwestia ta doczekała się już wyczerpujących opracowań, zarówno w literaturze zachodniej jak i w państwach socjalistycznych, autor słusznie ograniczył się tylko do zasygnalizowania i podkreślenia wagi tego czynnika.

Zastrzeżenia natomiast należy mieć do rozdziału III, omawiającego stosunki RFN z poszczególnymi państwami socjalistycznymi. Jest to niejako konkretyzacja polityki wschodniej Bonn. Część opracowana została bardzo wycinkowo i powierzchownie, jedynie zasygnalizowano główne etapy w rozwoju bilateralnych stosunków. Przy takim ujęciu należałoby spróbować wyodrębnić specyfikę i elementy charakterystyczne dla relacji Bonn z poszczególnymi państwami socjalistycznymi. Rozbudowie obrazu służyłoby z pewnością przedstawienie także stanowiska państw socjalistycznych w układzie stosunków z RFN. Nowe wartości i elementy, pojawiające się w polityce państw socjalistycznych oddziaływały bowiem hamująco lub przyspieszająco na postępy w bońskiej polityce wschodniej. Autor jednak, koncentrując się na charakteryzowaniu polityki RFN, w stopniu niezadawalającym zajął się tym drugim aspektem zagadnienia. Szczególnie pominięcie lub co najwyżej wzmiankowanie o stanowisku państw socjalistycznych wobec Republiki Federalnej wydaje się być bardzo istotnym mankamentem pracy.

Bogatszy rozdział IV uznać należałoby za wielce cenny i wyczerpujący, jednak ze względu na liczne powtórzenia i brak jasno określonej hierarchii ważności poszczególnych uwarunkowań polityki wschodniej nie jest on zbyt przejrzysty i precyzyjny.

Na podkreślenie jednak zasługuje fakt, że E. Cziomer bardzo wnikliwie i rzetelnie prześledził stanowisko zachodniemieckiej opinii publicznej, która wprawdzie nie odegrała aktywnej roli w kształtowaniu polityki wschodniej lat 70-tych, ale wyrażała daleko idącą akceptację dla działania koalicji socjalnoliberalnej.

Na koniec pozostaje pytanie, w jakim stopniu udało się autorowi zrealizować główny cel monografii: przedstawić uwarunkowania i funkcje polityki wschodniej na tle całokształtu polityki zagranicznej RFN. Jeśli pierwsze z tych założeń zostało w pełni osiągnięte — poznaliśmy bowiem zarówno wewnętrzne jak i zewnętrzne determinanty polityki RFN, to jednak trudniej już odpowiedzieć na pytanie, jakie miejsce zajmuje *Ostpolitik* w całokształcie strategii Bonn. Intuicyjnie wyczuwamy, że waga tego zagadnienia jest ogromna, jednak autorowi nie udało się w sposób zadawalający umiejscowić polityki wschodniej na mapie zewnętrznych działań Republiki Federalnej. Wprawdzie E. Cziomer silnie wiąże politykę wschodnią z problemem bezpieczeństwa i współpracy w Europie, ale nie wyczerpuje to zagadnienia. Należałoby mocniej podkreślić „amerykański” aspekt polityki wschodniej. Oddziaływanie Waszyngtonu, wprawdzie o różnym natężeniu, jest jednak zauważalne w całej bońskiej polityce zagranicznej, w tym także w kwestii *Ostpolitik*. Autor niesłusznie chyba zbagatelizował ten aspekt, sygnalizując go jedynie w rozdziale pierwszym. Pozostaje też nierozstrzygnięty problem korelacji polityki wschodniej z działaniem RFN w bloku Wspólnego Rynku, a przede wszystkim w aspekcie gospodarczym.

Niemniej jednak warto, aby czytelnik zainteresowany współczesnymi stosunkami międzynarodowymi, których tak ważnym składnikiem jest polityka wschodnia RFN, sięgnął do pracy E. Cziomera; znajdzie tam wiele cennego materiału, nie tylko faktograficznego, ale przede wszystkim trafnych ocen i analiz.

Jadwiga Kiwerska